

Obsah

Velká, nebo malá transformace? Předmluva	7
SVĚT JDE DOLEVA	19
(1) Právně-politické ideje a snahy uvnitř sociálnědemokratické strany	21
Stanislav Knob	
(2) Německá sociálně demokratická dělnická strana v počátečních letech Československé republiky	57
Thomas Oellermann	
(3) Levicový aktivismus na hraně zákona. Právně-politické ideje a snahy komunistického hnutí	82
Bohumil Melichar	
NOVÍ AKTÉŘI NA SCÉNĚ	115
(4) Pilíře státu: Legionáři jako státoporná skupina	117
Tomáš Rusek	
(5) Střediska sociální expertizy	151
Jakub Rákosník	
NOVÝ DUCH DOBY?	177
(6) Bezvěrci a jejich činnost po vzniku republiky	179
Jan Kober	
(7) Tělocvičné, sportovní a turistické spolky v Československu v letech 1918–1925	220
Jan Lomíček	

(8) Sociální situace a každodenní život homosexuálů po roce 1918253
Jan Seidl

STARÉ V NOVÝCH ŠÁTECH.....287

(9) Církve a náboženské společnosti 289
Martin Jemelka

**(10) Družstva jako kolektivní aktéři ekonomického, sociálního
a politického života**.....343
Jan Slavíček

**(11) „Úřad je úřadem; ten tu zůstane.“ Úředníci ve službách
republiky**365
Veronika Knotková

Seznam archivních zdrojů..... 394

Dobová literatura a edice pramenů 396

Seznam sekundární literatury.....409

Seznam vyobrazení.....435

Seznam autorek, autorů a editorů..... 442

Summary.....443

Rejstřík 444

Pilíře státu: Legionáři jako státotvorná skupina

TOMÁŠ RUSEK

1. Úvodem

„Novými činy v těchto chvílích zahajují se nové, bohdá slavné dějiny Tvoje. Nezkłameš očekávání celého kulturního světa, který se žehnáním na rtech vzpomíná Tvých slavných dějin, jež vyvrcholily v nesmrtelné výkony československých legií na západním bojišti a na Sibiři [...] Zachovej štít čistý jako jej zachovalo Tvé národní vojsko: Československá legie.“¹⁷² Tato památná slova pocházejí z provolání Národního výboru zveřejněného večer dne 28. října 1918.

Legionáři svým bojovým vystoupením na frontách velké války, na východě pak také v navazující ruské občanské válce poskytli představitelům zahraničního odboje pádné politické argumenty, jež dopomohly k uznání československého nároku na nezávislost dohodovými státníky. Ostatně dejme slovo Tomáši Garriguu Masarykovi, který po svém návratu do Prahy v prosinci 1918, tehdy již ve funkci prezidenta nového státu v srdci střední Evropy, Československé republiky, prohlásil v prvním poselství k Národnímu shromáždění:

¹⁷² Rašín, Ladislav. *Vznik a uznání Československého státu*. Praha: Pražská akciová tiskárna, 1926, s. 124–125.

„Bylo mi jasno, že nestačí propaganda ani revoluce ve vojsku a doma, nýbrž že musíme mít vojsko... Naše vojsko, bojující na třech frontách, vybojovalo nám naši svobodu. Historie naší zahraniční akce a zejména našeho vojska, jeho bojů a hrdinství, historie sibiřské anabase – to všechno bude bohatou výchovnou epopejí pro naše budoucí generace!“¹⁷³

Obě tato státopisná prohlášení etablovala na čelním místě v rodící se ideologii mladého Československa legie jakožto hrdinnou armádu bojovníků za národní svobodu, a tak se měla kolektivní paměť národa na světovou válku utvářet zejména v souvislosti s fenoménem legionářství. Tomuto tématu se v dlouhém rozmezí od vzniku ČSR až po současnost věnoval ve své monografii Jan Michl.¹⁷⁴ Tato studie se naopak podrobněji zaměří na legionáře v prvních letech československého státu, ve kterém měli zaujmout privilegované postavení, neboť jejich válečná služba pod praporem odboje byla odměněna řadou výhod zakotvených v legionářské legislativě.

Než však mohlo v Národním shromáždění dojít na debaty o legionářském zákonodárství, musela republika v prvních měsících své existence řešit naléhavější problémy – především zajištění státní suverenity na deklarovaném území. V těchto operacích měly legionářské formace dorazivší do země na přelomu let 1918–1919 sehrát zásadní roli.

¹⁷³ Masaryk, Tomáš Garrigue. Z prvního „Poselství“ prezidentova národnímu shromáždění Československé republiky ze dne 22. prosince 1918. In: *týž, Masaryk a revoluční armáda: Masarykovy projevy k legiím a o legiích v zahraniční revoluci* (ed. Jaroslav Papoušek). Praha: Čin, 1922, s. 229–234.

¹⁷⁴ Michl, Jan. *Legionáři a Československo*. Praha: Naše vojsko, 2009.

2. Legionáři v obraně hranic

Příjezd československého armádního sboru z Itálie v prosinci roku 1918 a československé divize z Francie počátkem roku 1919 zásadně posílil vojenský potenciál ČSR. Bezmála 30 000 nadstandardně vyzbrojených legionářů se zkušenostmi z bojišť velké války¹⁷⁵ tvořilo v rámci rodící se československé branné moci elitu, která byla od první chvíle dávána za vzor a morální etalon ostatním útvarům.¹⁷⁶ Legie se od zbytku různorodých složek¹⁷⁷ lišily dohodovými stejnokroji a od úrovně pluku také velením zahraničních důstojníků.

¹⁷⁵ Československý armádní sbor z Itálie čítal bezmála 20 000 mužů. Kromě jezdeckých a dělostřeleckých útvarů byly u jednotlivých pluků zřízeny rovněž úderní, plamenometné i minometné oddíly. Síla československé divize z Francie pak činila zhruba 10 000 mužů vycvičených francouzskou armádou, která tehdy platila za nejlepší na světě. Na každé pěchotní družstvo připadl nejméně jeden lehký kulomet Chauchat Mle.15, což značně zvýšilo palbyschopnost oddílu. Podporu pěchotě pak kromě kulometných rot zajišťovaly také roty technické, vyzbrojené pěchotními kanony ráže 37 mm TRP Mle.16.

¹⁷⁶ „Jděte za skvělým příkladem Vašich bratří, kteří v československých armádách za hranicemi vykonali největší práci pro svou samostatnost. Celý svět koří se jich vlastnostem a celý svět uznává jednomyslně, že není lepších vojáků. Učiňte je svým milým příkladem, přísahajte v dnešní den, že věnujete své síly, duši i srdce naší mladé republice a že i v tom se jim vyrovnáte.“ Telegram ministra národní obrany Václava Klofáče československým jednotkám na Slovensku, počátek roku 1919. Citováno dle Kuthan, Pavel J. V *těžkých dobách: boje na Slovensku 1918–1919*. Praha: Corona – Ares, 2010, s. 41.

¹⁷⁷ Československá branná moc v prvních měsících představovala opravdu různorodý celek. Vedle pluků domácího vojska složených z bývalých rakousko-uherských útvarů z českých zemí se tvořily nejrůznější dobrovolnické jednotky – pluky Stráže svobody, Slovácká brigáda, Národní gardy aj. Odění těchto oddílů se skládalo primárně z částí bývalých rakousko-uherských stejnokrojů opatřených československými státními symboly (zpočátku často pouze bíločervenou stužkou na čepici). Našli bychom mezi nimi ale rovněž části civilních oděvů, sokolských krojů nebo také krojů regionálních.

Jak si posléze ukážeme, této „image“ dohodové armády Praha přinejmenším jednou využila.

3. Slovensko

Italští legionáři byli ihned po repatriaci delegováni na východ k posílení jednotek obsazujících slovenské území. Většinu státních zaměstnanců této historicky uherské země tvořili Maďari, kteří se nechtěli smířit s rozpadem Uherska a odmítali podřízení pražské vládě, a tak převzetí kontroly vyžadovalo vojenskou asistenci. Značnou část území se podařilo do konce roku 1918 obsadit oddílům domácího vojska z českých zemí, čímž byly ovšem jeho možnosti vyčerpány. Do čela Vrchního velitelství československého vojska operujícího na Slovensku tak byl 25. prosince postaven velitel československého armádního sboru z Itálie generál Luigi Piccione, který přikázal plukům italské legie dokončit obsazení jihu a východu země po tzv. Pichonovu demarkační linii s Maďarskem. Za občasných střetů s ustupujícími maďarskými jednotkami se podařilo zajistit provizorní hranici do 20. ledna 1919.¹⁷⁸ Operace byla symbolicky završena 4. února přenesením Ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska ze Žiliny do Prešpurku (dnešní Bratislava), který byl přes výraznou německo-maďarskou většinu obyvatelstva prohlášen za hlavní město Slovenska. Zřejmě během těchto slavnostních dní, kdy do města, poprvé vyzdobeného

¹⁷⁸ Podrobně k obsazování slovenského území viz Ježek, Zdeněk. *Boj o Slovensko v letech 1918–1919*. Praha: Ježek, 1928; Kuthan, Pavel J. *V těžkých dobách*, cit. dílo; Hronský, Marián. *Trianon: vznik hranic Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011.

Slavnostní sál Ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska v Bratislavě, 1919

československými stánými symboly, zavítali zástupci vlády, zahraniční delegáti, sokolstvo a také početná veřejnost, byla pořízena fotografie reprezentační síně nové budovy ministerstva s impozantní malovanou oponou, která etablovala legie jako základní kámen československé státnosti rovněž na Slovensku – na pozadí s panoramatem Bratislavského hradu, pod nápisem „Vítajte bojovníci za slobodu národa“ vítá smeknutým kloboukem Slovák v národním kroji triumfujícího italského legionáře s československým praporem.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Jedná se o jediný, bohužel nedatovaný snímek reprezentační síně s touto výzdobou (dnes Moyzesova sieň v budově Filozofické fakulty Univerzity Komenského). V místnosti se nachází také britská vlajka, která zde mohla být umístěna z důvodu přítomnosti britského plukovníka Crosfielda na slavnostech. Přestože detaily opony jsou obtížné rozeznatelné, zdá se, že figura italského legionáře má na sobě uniformu ardity – příslušníka úderných oddílů (charakteristická rozhalenka, způsob nošení pušky a fez na hlavě). Jednalo by se tak o jediné

Ostatně legionáři – nejloajálnější složka státu – se zde měli stát jakýmisi vyslanci doktríny čechoslovakismu, neboť zdaleka ne na celém území myšlenka společného státu zapustila kořeny. Zejména na jihu a východě země, obývaných převážně maďarským obyvatelstvem, propukaly rozsáhlé stávky a protistátní protesty. Koncem března 1919 tak byla v Bratislavě založena Propagační kancelář, složená z francouzských legionářů – především amerických Slováků. Ti pak měli v přidělených župách obcházet jednotlivé vesnice, představovat nový stát a rekrutovat spolehlivé důvěrníky sdružené v organizaci Līga svobody. Kancelář současně fungovala také jako první zpravodajská služba na Slovensku bojující s maďarskou a polskou iredentou a špiony.¹⁸⁰ V tomto kontextu dodejme, že v témže měsíci začal budovat na přání Edvarda Beneše vojenskou zpravodajskou službu v Praze také ruský legionář Vladimír Vaněk, přičemž jeho organizace vytvořila posléze expozitury také na Slovensku.¹⁸¹

Problém nadále představovala provizorní demarkační linie s Maďarskem, na které docházelo k častým šarvátkám. Vyhlídky na definitivní delimitaci dále zkomplikoval březnový bolševický převrat v Budapešti, vedoucí ke vzniku Maďarské republiky rad. Koncem dubna 1919, v souvislosti s postupem rumunské armády na řeku Tisu, překročily původní demarkační linii také československé jednotky. Byl tak rozpoután

výtvarné zachycení ardity v ČSR, neboť italští legionáři byli zpravidla zpodobňováni ve vševojskové uniformě s alpským kloboukem.

¹⁸⁰ Podrobně viz Honza-Dubnický, Jozef. *Zápisky legionára* (ed. Ferdinand Vrábel). Banská Bystrica: PRO, 2014, s. 115–136; Lukeš, Michal. *Špionážní případy*. Praha: Academia, 2016, s. 57–64.

¹⁸¹ Rusek, Tomáš. Vladimír Vaněk. Příspěvek k počátkům československé vojenské zpravodajské služby. In: *Pozapomenutí lidé prvních let Československa: právo – politika – sociální záležitosti* (eds. Jan Kober a Stanislav Holubec). Praha: Academia, vyjde.

největší válečný konflikt prvorepublikového období, ve kterém klíčovou úlohu sehrál československý armádní sbor z Itálie (později se do operací zapojily rovněž dva pluky francouzské legie).¹⁸² Válka s Maďarskou republikou rad byla ukončena příměřím uzavřeným dne 23. června 1919. Na československé straně si vyžádala okolo 900 padlých.¹⁸³ Oběti této války připomíná mimo jiné pomník se sochou italského legionáře v nadživotní velikosti na náměstí v Seredi.¹⁸⁴

Navzdory stanovení jižní hranice ukotvené v Trianonské smlouvě byla hrozba maďarské iredenty považována i nadále za hlavní bezpečnostní riziko ČSR. Stovky legionářů přicházejících na Slovensko za prací tak představovaly v místech svého působení základní oporu státu. Koncem roku 1920 u bratislavského posádkového velitelství například dobrovolníci z místní jednoty Československé obce legionářské utvořili pohotovostní rotu, která měla v případě poplachu s vlastní výstrojí posílit bezpečnostní složky.¹⁸⁵

¹⁸² Před začátkem bojů bylo československé vojsko na Slovensku rozděleno na Západní a Východní skupinu. Západní skupina střežila demarkační linii od Bratislavy po řeku Ondavu – tedy téměř celou jižní hranici dnešního Slovenska. Po zahájení nepřátelství až 70 % jednotek v první linii tvořily pluky italské legie, která byla na rozdíl od zbytku útvarů dobře vyzbrojena. Východní skupina pak měla za úkol obsadit Československu nově přičlenou Podkarpatskou Rus, což se jí podařilo bez větších obtíží díky včasnému stažení maďarských jednotek. Emanuel Moravec ve své vojenské studii uveřejnil následující hodnocení: „Jak by bývaly skončily operace proti Maďarům bez italského materiálu, bez italské legie a domobrany, bez generála Pellé a bez jeho mise, to si nedovedeme dobře představit.“ In: Moravec, Emanuel. *Operace na Slovensku 1919*. V Praze: VOK, knihkupectví a nakladatelství Svazu čs. důstojnictva, 1935, s. 20.

¹⁸³ 861 padlých dle Kuthan, Pavel J. V *těžkých dobách*, cit. dílo, s. 161.

¹⁸⁴ Pomník odhalený u příležitosti desátého výročí v roce 1929 byl roku 1958 z ideologických důvodů odstraněn. Stoleté výročí pak vedlo k myšlence jeho obnovení, která byla realizována v roce 2021.

¹⁸⁵ Beneš, Václav. Z mých vzpomínek. In: *Československí legionáři v osvobodenej Bratislave: 1921–1931*. Bratislava: vl. nákl., 1931, s. 28–32.

Závěrem je však dlužno poznamenat, že tradice legií se ve slovenském prostředí nikdy neetablovala do té míry, jako tomu bylo v českých zemích. Bylo to jednak nízkým počtem Slováků sloužících v legiích, ale i samotným ideovým podložím, vycházejícím především z českých dějin a kultury – a v některých případech přímo odporujícím hodnotové orientaci většiny slovenské společnosti (překážkou byl zejména antiklerikalismus husitské tradice a sokolského hnutí). Odráží se to ostatně v nízkém počtu figurálních legionářských pomníků na Slovensku, z nichž pouze ten v Seredi snese srovnání s českým prostředím.¹⁸⁶

4. Těšínsko

V lednu 1919 se schylovalo k další vojenské intervenci, umožněné příjezdem nejstaršího, 21. pluku francouzské legie. Šlo o obsazení průmyslového Těšínska, oplývajícího bohatými ložisky kvalitního černého uhlí. Toto území se po konci velké války stalo předmětem sporu mezi ČSR a obnoveným polským státem.¹⁸⁷ Počátkem listopadu 1918 zde došlo k uza-

¹⁸⁶ K problematice nejen legionářských pomníků na Slovensku viz Babják, Juraj. *Bolesť v kameni ukrytá: pomníky padlým v prvej svetovej vojne na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Pozsony/Pressburg/Bratislava, 2016, s. 53–63.

¹⁸⁷ Iniciativy se zde chopila polská politická reprezentace, která dokázala díky převratu v těšínských kasárnách získat dostatečné vojenské zázemí k dojednání výhodné provizorní demarkační dohody s českými regionálními politiky. Z československého pohledu značně nevýhodné ujednání respektující tehdejší rozložení sil nemělo v ničem předjímat finální rozhraničení, na kterém se měly dohodnout centrální vlády, polská strana však od této chvíle považovala území pod svou kontrolou za integrální součást polského státu. K pozadí sporu viz Jelínek, Petr. *Zahraničně-politické vztahy Československa a Polska 1918–1924*. Opava: Matices Slezská, 2009.

vření značně nevýhodné provizorní demarkační dohody diktované aktuálním rozložením sil, která ovšem neměla v ničem předjímat budoucí podobu hranice. Přestože o osudu regionu mělo rozhodnout jednání centrálních vlád, rozhodla se Varšava koncem měsíce v rozporu s předchozí úmluvou a vzdor protestům československé vlády vyhlásit na většině Těšínska volby do polského ústavodárného sněmu.¹⁸⁸ Obě strany si dobře uvědomovaly, že jejich uskutečnění bude na mezinárodním poli využito jako důkaz vůle lidu. Praha se tak s vědomím brzkého návratu legionářských pluků začala počátkem prosince zabírat možností vojenské intervence, a to přinejmenším v tom rozsahu, který by zajistil ČSR celou Ostravsko-karvinskou uhelnou pánev a Košicko-bohumínskou dráhu – jedinou vysokokapacitní železnici spojující české země a Slovensko.

Jakmile si československá diplomacie zajistila u dohodových mocností uznání historických hranic českých zemí (včetně celého Těšínska) do zahájení pařížské mírové konference, rozhodla se počátkem roku 1919 i díky narůstajícímu napětí v regionu vojensky zasáhnout. Spoléhala se přitom na vyvolání dojmu „dohodové intervence,“ která má mandát ze strany vítězných mocností. Za tím účelem byla již v Praze sestavena ze zahraničních důstojníků Mezispojenecká komise, která měla vyjednat s polským velitelem dobrovolné vyklizení území, a do čela operace byl postaven podplukovník Josef Šnejdárek, důstojník francouzské armády pocházející z Moravy. K umocnění dojmu pak čelo

¹⁸⁸ Původně byly volby vyhlášeny na celém území Těšínska, a přestože záhy došlo k opravě, která upřesňovala, že proběhnou pouze na území pod polskou správou, i to bylo v přímém rozporu s provizorní dohodou uzavřenou počátkem listopadu 1918. Samotný termín voleb pak byl stanoven na 26. ledna 1919, československý zásah jej tak musel předefinovat.

Pohlednice
s vyobrazením
legionáře
stavícího hraniční
sloup nové
republiky

postupujících sil měly tvořit právě prapory 21. střeleckého pluku francouzské legie a ze slovenského území pak také prapory italských legionářů – tedy jednotky oděné do dohodových stejnokrojů.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Podrobněji viz Rusek, Tomáš. *Válka o Těšínsko*. In: Kober, Jan, Stanislav Holubec (eds.) a kolektiv. *Počátky Československé republiky 2*. Praha: Nakladatelství Academia, 2022, s. 482–526.